

مسئولیت کیفری در قبال آسیب‌های جسمی ناشی از آلودگی هوای شهر تهران با رویکرد به زیملوژی و مسئولیت مطلق کیفری

شهین گنجی‌مقدم شولمی^۱

^۱ دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی - دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران

چکیده

آلودگی هوای تهران یکی از مهم‌ترین معضلات کشورمان است که به دلیل تراکم جمعیتی آن از یک سو و دفع غیراصولی پسماند در سایت آرادکوه روی می‌دهد. هدف این تحقیق ارزیابی مسئولیت کیفری ناشی از آسیب‌های جسمی برخاسته از این آلودگی بر پایه مفاهیمی نوین است. مسئولیت مطلق کیفری به مفهوم بی‌نیازی اثبات رکن معنوی در تحقق جرم و زیملوژی نیز به مفهوم گذار از جرم‌شناسی به دلیل باورمندی به بیهودگی آن در راه نبرد با جرم است. جرایم زیست‌محیطی، جرم حکومتی، حق بر چشم‌انداز و ... برخی از مهم‌ترین رویکرد پیش‌گفته است. آلودگی هوای تهران به رخداد خسارت جسمانی، روانی و سایکوسوماتیک منجر می‌شود. نتایج عملی رویکرد زیملوژیک و مسئولیت مطلق کیفری به آلودگی هوای تهران عبارت از توسیع مسئولیت، تغییر در قواعد سنتی مسئولیت، مبناسازی خسارت جسمی، پویایی دکترین خسارت و نیرو یافتن نظریه خطر است.

واژه‌های کلیدی: مسئولیت کیفری، مسئولیت مطلق کیفری، زیملوژی، خسارات جسمی

مقدمه

رخداد چهره‌های گوناگون جامعه‌ستیزی در پرتو عوامل محیطی و فرامحیطی در هریک از بازه‌های مکانی و زمانی وجود دارد. از همین‌رو کنشگران و سیاستگذاران باید با استفاده از رسالت‌ها و نیز در برداشته‌های خود از راه‌های گوناگون برای مهار پیامدهای ناشی از این واقعیت آشکار بکوشند.

با پیشرفت شهرنشینی در سرتاسر جهان از سده‌های پیش، احتمال رخداد جامعه‌ستیزی نیز فزونی یافته است. از همین‌رو پیاده‌سازی راهبردهای مناسب برای مبارزه با این پدیده یکی از بنیادی‌ترین مباحث در حوزه مدیریت شهری است.

ویژگی بنیادین دانش جرم‌شناسی، بهره‌مندی آن از دستاوردهای دیگر دانش‌ها است. این رویکرد که در میان پیشگامان این دانش وجود داشته و تا روزگار ما نیز همچنان ادامه دارد، با ماهیت چندوجهی پدیده مجرمانه پیوندی تنگاتنگ دارد. بنابراین نظام عدالت کیفری در راه انجام رسالت مدیریت کیفری خود باید ابعاد گوناگون و پیچیده پدیده مجرمانه را از چشم‌انداز دانش‌های گوناگون مورد توجه قرار دهد و با آمیزش آورده‌های نظری و راهبردهای عملیاتی بکوشد تا دامنه مخاطرات ناشی از این واقعیت آشکار را در زندگی انسان تا اندازه بسیاری کاهش دهد.

بدین ترتیب میان-کنش‌های جرم‌شناسان با فناوران علوم شهری، محیط‌زیست و فضای سبز سبب می‌شود که ارزش‌های عملیاتی موجود در سازه‌های مهم شهری همانند مبارزه با آلودگی برای دستیابی به هدف پیش‌گفته یا دیگر اهداف به خوبی روشن شود.

توسعه کلانشهر تهران در دهه‌های گذشته، چالش‌های گوناگونی را برای نظام عدالت کیفری به میان آورده است. مهار این چالش‌ها باید با استفاده از کم‌هزینه‌ترین و سودمندترین راهبردها انجام شود. از این راه می‌توان به پاسداری از حقوق بنیادین شهروندان تهرانی و نیز دیگر هم‌میهنان امیدوار بود.

برای مهار آلودگی هوای تهران راهکارهای بسیاری وجود دارد که از نظر حقوقی دارد که از جمله می‌توان به فضای سبز اشاره کرد. به طور کلی، فضای سبز شهری با توجه به کارکردهای اجتماعی و محیط زیستی و نیز جنبه‌های مالی و اقتصادی خود، یکی از مؤلفه‌های مهم در مدیریت شهری و توسعه شهرها است. گونه‌های مختلف گیاهان در چهار گروه درخت، درختچه، گیاهان پوششی و گل‌ها یا گیاهان فصلی، دارای ویژگی‌های خاصی، از حیث سازگاری با اقلیم تهران و نیاز آبی و همچنین دارای نقش‌های متفاوتی در برآورده کردن کارکردهای موردانتظار از فضای سبز شهری، به ویژه زیباسازی و کاهش آلودگی هوا با تولید اکسیژن هستند. (معصوم‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۵) در نتیجه کاربری مناسب از این سازه شهری در کلانشهر تهران رسالتی بنیادین برای مهار آلودگی به شمار می‌آید.

گسترش شهرزیستی واقعیت آشکار زندگی انسانی در هزاره سوم میلادی است. در این میان، کلانشهرها با وجود بایستگی پدیداری به دلیل مسائل و چالش‌های گوناگون مطروحه خود باید همواره آماج راهبردهای ویژه حکمرانی قرار گیرند تا از این راه افزون بر ساده‌سازی بیشینه‌ای زندگی در آنها برآیندهای سازنده بسیاری نیز از چشم‌اندازهای دیگر به دست آید. بدین ترتیب آلودگی هوای تهران یکی از مهم‌ترین معضلات این کلانشهر است که به محقق شد پیامدهای ناگوار فراوانی منجر شده است که برای مثال می‌توان به آلودگی ۸وا اشاره کرد.

با توجه به بی‌اثر بودن راهکارهای کنونی برای مهار آلودگی هوای شهر تهران که به معضلات جسمی و روانی زیادی نیز انجامیده است، راهکارهای نوینی وجود دارد که از آن جمله می‌توان به نهادهای تازه مطرح شده کیفری مسئولیت مطلق کیفری و نیز زمیدلوژی اشاره کرد.

۱- مفاهیم پژوهش

هر پژوهش از مفاهیم ویژه‌ای پدید می‌آید و در پژوهش کنونی نیز هر یک از مفاهیم مسئولیت، مسئولیت مطلق کیفری و زیملولوژی اهمیت دارند که در ادامه به تبیین آنها پرداخته می‌شود.

۱-۱- مسئولیت کیفری

مسئولیت کیفری به زبان ساده به مفهوم قابلیت تحمیل مجازات و یا اقدامات تأمینی و تربیتی بر افراد است. این مفهوم یکی از مهم‌ترین و کاربردی‌ترین مفاهیمی است که در قلمرو حقوق کیفری وجود دارد.

۱-۲- مسئولیت مطلق کیفری

دیگر مفهوم مهم در این تحقیق، مسئولیت مطلق کیفری است. جرایم با مسئولیت مطلق نیازمند اثبات و حتی داشتن عنصر روانی تقصیر نیستند. آنها جرایمی هستند که غالباً هزینه‌های بالایی را بر جامعه و افراد تحمیل می‌کنند و بزه‌دیدگان فراوان و بی‌شماری دارند. (میرخلیلی، ۳۳۲: ۱۳۹۴)

به طو کلی در این جرایم دادستان دیگر نیازی به اثبات رکن روانی ندارد. بلکه با توجه به رفتار مخاطره‌آمیز موجود در عنصر مادی جرم، سوءنیت وی مفروض است. مثلاً هنگامی که کارخانه با انجام رفتاری به آلودگی هوای تهران می‌پردازد و الزامات مقرر را رعایت نمی‌کند دیگر نیازی نیست بررسی شود که آیا وی رکن روانی داشت یا نه.

۱-۳- زیملولوژی

زیملولوژی یا گذار از جرم‌شناسی به اندیشه‌های نویسندگانی همان پدی هیلارد و دیگران اشاره دارند که بر این باورند که جرم و مبارزه با آن نمی‌تواند گامی در راه پاسداری از جامعه باشد. به عقیده آنان باید از جرم‌شناسی دست شست و با گذار از آن در جستجوی راهکارهای مناسب دیگری برای دفاع از جامعه بود.

در ادامه مکاتب جرم‌شناسی و به‌طور خاص جرم‌شناسی رادیکال، زیملولوژی را می‌توان مکتبی معرفی کرد که در سده بیست و یکم تلاش دارد ریشه بسیاری از نارسایی‌های حقوق کیفری و عدم توفیق جرم‌شناسی در مهار و کنترل جرم را محدود و مضیق بودن انگاره جرم معرفی کند و توجه به آسیب‌ها و مخاطرات اجتماعی گسترده و رفتارهای منتهی به آن را جایگزین توجه صرف به جرم کند. رفتارهای منتهی به مخاطرات را می‌توان در دایره‌ای وسیع از رفتارها که به‌شکل کلان و جدی منشأ بروز پاره‌ای مشکلات و معضلات در سطح گسترده می‌شود و در بسیاری موارد صدمات بسیار سنگین‌تری از جرایم متعارف باقی می‌گذارند جست‌وجو کرد. نخستین قدم در این راه، بیان تعریفی جامع و کامل از رفتارهای پیش‌گفته است که راه را بر شناخت ماهیت رفتارهایی که قابلیت ورود به این دایره را دارند می‌گشاید. همه این موارد، زمینه‌ساز شناخت یکی از ارکان کلاسیک جرم، یعنی رکن مادی جرم در رابطه با رفتارهایی است که بدانها پرداخته می‌شود. این رفتارها افعال و ترک افعال بسیار متنوع و مختلفی را در بر می‌گیرد که پنهانی بودن رفتار، نامحسوس بودن آسیب در ابتدا و گوناگونی آسیب در کنار بحث از وجود فاصله زمانی میان وقوع رفتار و بروز آسیب، از اوصاف مهم این رفتارها به‌شمار می‌آید. در خصوص مرتکبان این رفتارها باید متذکر شد که از حیث ماهیت شخصیت اشخاص، این رفتارها نوعاً از ناحیه اشخاص حقوقی، چه از نوع حقوق عمومی و چه از نوع حقوق خصوصی، به علل مختلف و با اهداف گاه مشابه و گاه متفاوت قابلیت بروز دارند، اما برعکس، در میان قربانیان، ممکن است هم اشخاص حقیقی و هم اشخاص حقوقی از متضرران این رفتارها قرار گیرند. (شمس ناتری و شهریاری، ۱۳۹۴: ۳۲۵)

در این راستا باید دانست که استفاده از رویکرد زیملولوژی در قلمرو بررسی آلودگی هوا می‌تواند به دگرگونی در رویکردهای سنتی نیز منجر شود. در رویکردهای متاخر به ویژه زیملولوژی، پدیده رفتار مجرمایه به مثابه یک آسیب اجتماعی رویکرد از سویی تلقی شده و متناظر با آن، قلمرو عدالت کیفری نیز گسترش یافته است. در این، مفهوم جرم به عنوان محور اصلی حقوق کیفری کلاسیک مورد انتقاد قرار گرفته و واقعیت هستی‌شناسی آن نفی می‌شود و از سوی دیگر، نگاه به انسان از تنها عامل وقوع آسیب‌ها، به قربانی ساختار نادرست اجتماعی تغییر می‌یابد. (فدایی و همکاران، ۱۴۰۰: ۲۴۸) بنابراین این نگاه به تغییر در نگرش‌های سنتی به بزه‌دیدگان جرایم منجر به آلودگی هوا می‌انجامد.

۲- آلودگی هوای شهر تهران

این تحقیق خسارات جسمی ناشی از آلودگی هوای تهران را از چشم‌اندازهای زیملولوژی و مسئولیت مطلق کیفری واکاوی می‌کند. در نتیجه باید قلمرو این مفهوم نیز به خوبی مطالعه شود.

۲-۱- مفهوم‌شناسی

کلانشهر تهران همانند بسیاری از کلانشهرهای جهان در شمار آلوده‌ترین نقاط تجمع انسانی قرار دارد. از جمله دلایل مهم برای رخداد این وضعیت را باید تراکم جمعیتی از یک سو و وجود سایت آرادکوه در جنوب این شهر دانست که افزون بر ایجاد بوی نامطوع می‌تواند به افزایش آلودگی به ویژه در قسمت‌های جنوبی و مرکزی این کلانشهر منجر شود.

۲-۲- پیامدها

آلودگی هوای شهر تهران به طور کلی پیامدهای گوناگونی را به همراه دارد که ضرورت در پیش‌گرفتن راهکارهای مناسبی را در قبال آن توجیه می‌کند. این پیامدهای منفی در این مبحث مطالعه می‌شوند.

۲-۲-۱- خسارات جسمانی

نخستین و بدیهی‌ترین پیامد نامطلوبی که از آلودگی هوای شهر تهران ناشی می‌شود، خسارت جسمانی متعددی است که برای شهروندان و یا حتی دیگر افراد رفت و آمدکننده بدان پدید می‌آید که لازم است به ویژه از نظر آموزه‌های بهداشتی و بهداشت محیط به آنها توجه شود.

موادی همانند ازت و کربنات در هنگام آلودگی هوای شهر تهران همانند هر یک از دیگر کلاتشهرها به بیشترین میزان خود می‌رسد، عوارض جسمانی مهمی را همانند ابتلا به بیماری‌های صعب‌العلاج برجای می‌گذارد.

البته باید توجه داشت که بسیاری از این عوارض جسمانی ممکن است به یک باره و فوری محقق نشود. بلکه به صورت تدریجی و در طول زمان بسیاری از آنها روی می‌دهد که البته در دکتترین حقوق و مخصوصا در دکتترین حقوق مدنی باید از دیدگاه مفهوم مهم و تعیین‌کننده خسارات آتی یا آینده بدانها پرداخت و امکان مطالبه آن را بر اساس هر یک از قواعد و مفاهیم گوناگون حقوق مدنی و نیز فقه اسلامی بررسی کرد.

۲-۲-۲- خسارات روانی

رخداد خسارات روانی ناشی از آلودگی هوای شهر تهران نیز اهمیت بسیاری دارد. البته این گونه از خسارات ممکن است از این نظر که سبب ایراد آسیب‌ها و خسارات جسمی نیز شود اهمیت یابد که باید در هر صورت به آنها توجه کرد و با استفاده از راهکارهایی مانند تصویب قوانین مناسب و یا تعریف سازوکارهای مناسب دادرسی به انجام پاسخ‌هایی سازنده در برابر آنها پرداخت.

۲-۲-۳- خسارات سایکوسوماتیک

خسارات سایکوسوماتیک یا روان-تنی آمیزه‌ای از دو گونه پیش‌گفته است که امروزه در حوزه علوم پزشکی و سلامت اهمیت نظری و عملی بسیاری یافته است این خسارات نیز در پرتو توجه به رویکردهایی همانند جرم‌شناسی و جامعه‌شناسی آلودگی آب و هوا و یا هر یک از دیگر بخش‌های محیط‌زیست بسیار اهمیت یافته‌اند و باید تا آنجا که ممکن است از دیدگاه مهم و تعیین‌کننده‌ای همانند چگونگی بازسازی خسارات گوناگون مدنی و فرامدنی ناشی آنها به خوبی با پاسخ‌هایی دقیق همراه شوند.

با توجه به این که موضوع تحقیق کنونی در خسارات جسمی متمرکز است باید گفت که توجه به خسارات جسمی گوناگون ناشی از آلودگی هوای شهر تهران از دیدگاه همین گونه از خسارات سایکوسوماتیک نیز اهمیت بسیاری دارد.

۲-۳- پیشینه

امروزه محیط زیست در سرتاسر جهان با چالش‌های بسیاری مواجه است. فعالیت‌های انسانی مخاطرات بیشماری را برای محیط‌زیست فراهم کرده و نگرانی‌ها و دغدغه‌هایی جدی را در میان صاحب‌نظران پدید آورده است. گرم‌شدن کره زمین، پیامدهای گازهای گلخانه‌ای، سوراخ شدن لایه اوزون، آب شدن یخ‌های قطبی و بالا آمدن آب اقیانوس‌ها، نوسانات اقلیمی و... تنها بخش کوچکی از چالش‌هایی هستند که در محیط‌زیست روی داده و زندگی انسان و به ویژه نسل‌های آتی را از خود متأثر نموده است.

بسیاری از ابعاد زندگی انسانی به محیط‌زیست بستگی دارد و هر گونه چالش در محیط‌زیست می‌توان فجایع بسیاری را به همراه آورد که از آن جمله می‌توان به واقعیت مهمی به نام آلودگی هوا توجه کرد.

در ساده‌ترین تعریف، منظور از محیط‌زیست محیط پیرامونی ماست که در آن زندگی می‌کنیم. در دکترین بین‌المللی محیط-زیست، این دانش-واژه به سه دسته محیط‌زیست انسانی، محیط‌زیست طبیعی و محیط‌زیست اجتماعی تقسیم می‌شود.

منظور از محیط‌زیست طبیعی بخشی از محیط‌زیست که انسان نقشی در پدیداری آن نداشته و گونه‌های شناخته‌شده و یا ناشناخته جانداران همانند گیاهان و جانوران را فرامی‌گیرد. تردیدی وجود ندارد که از یک سو بیشتر آلودگی‌های زیستی در محیط‌زیست طبیعی روی می‌دهد و از یک‌سو از بخش از محیط‌زیست نیز در مقایسه با دیگر بخش‌های آن، در معرض خطر آسیب‌پذیری بیشتری قرار دارد. بنابراین تردیدی وجود ندارد که به باور ما، بیشترین میزان مداخلات انجام‌گرفته برای پاسداری از محیط‌زیست سالم و مبارزه با چالش‌ها و خطرات زیست‌محیطی، باید ناظر به مسائلی باشد که در محیط‌زیست طبیعی روی داده است و به احتمال فراوان، مخاطرات گسترده‌ای را نیز برای دیگر بخش‌های محیط‌زیست و یا حتی زندگی انسانی پدید می‌آورد.

افزون بر این، گونه دوم از محیط‌زیست، محیط‌زیست اجتماعی نام دارد. منظور از این دانش‌واژه، محیطی است که انسان در آن و با هم‌نوعان خود زیسته و در پرتو میان-کنش‌های روزمره انسان‌ها با یکدیگر شناخته می‌شود.

البته باید خاطرنشان نمود که از دهه‌های میانی سده بیستم بدین‌سو، با پیدایش و باروری دنیای مجازی و نمادهای بسیار پرکاربرد آن در زندگی انسان، مفهوم محیط‌زیست انسانی نیز با دگرذیسی ویژه‌ای در تعریف مواجه شده است و هر گونه سیاستگذاری درباره این گونه از محیط‌زیست باید با توجه به وجود دنیای مجازی و اثرگذاری آن بر جلوه‌های گوناگون زندگی انسان انجام شود.

سومین گونه از محیط‌زیست نیز محیط‌زیست انسان‌ساخت نام دارد. منظور از این دانش-واژه، برساخت‌هایی است که از سوی انسان و به منظور برطرف نمود نیازهای او و یا تسهیل انواع مداخلات گوناگون او در طبیعت و در دیگر بخش‌های محیط‌زیست پدید آمده است.

تردیدی وجود ندارد که به دلیل آن که محیط‌زیست انسان‌ساخت، برخاسته از پویایی ذهنی انسان است، بر دیگر دسته‌های بیان‌شده از محیط‌زیست یعنی محیط‌زیست‌های طبیعی و حتی اجتماعی اثر می‌گذارد و از همین‌رو، هر گونه سیاستگذاری زیست‌محیطی باید با توجه به این اثرگذاری و ویژگی ساختاری و بنیادین محیط‌زیست انسان‌ساخت نسبت به دیگر گونه‌های محیط‌زیست انجام شود.

با این مراتب می‌توان دید که آلودگی هوا اولاً چگونه و در چه مراحل روی می‌دهد و دوماً هم برای مقابله با آن چگونه باید بسترسازی کرد و از راهکارای مناسب در این راه استفاده نمود.

۳- مبانی توجه به خسارات جسمی ناشی از آلودگی هوای تهران

توجه به خسارات جسمی ناشی از آلودگی هوای تهران مبانی ویژه‌ای دارد که باید به طو کامل به توضیح آنها پرداخته شود.

۳-۱- جرم‌شناسی زیست‌محیطی

جرم‌شناسی زیست‌محیطی شاخه‌ای از جرم‌شناسی‌های کاربردی و به طور مشخص، جرم‌شناسی‌های انتقادی است که به علت‌شناسی جرایم زیست‌محیطی و شناسایی مهم‌ترین راهکارهای پیشگیری از این جرایم می‌پردازد.

به نظر می‌رسد حمایت کیفری قانون‌گذار از محیط زیست نتوانسته است آن طور که بایسته و شایسته حمایت از این محیط است اهداف قانون‌گذاری را فراهم کرده باشد. توضیح آن که حمایت کیفری قانون‌گذار از دو جهت مثبت ارزیابی نمی‌شود. اول از جهت عدم انسجام و اژه‌هم گسیختگی قوانین زیست‌محیطی. توضیح آنکه حمایت کیفری از محیط زیست به طور عام و حمایت کیفری از محیط زیست شهری به طور خاص در قوانین پراکنده به عمل آمده که مشکلات عدیده‌ای را هم از نظر دسترسی مخاطبان قانون به آنها و هم از نظر قضایی (ناسخ و منسوخ بودن قوانین) به بار آورده است. (خلیلی مقدم و عسکری ارمندی، ۱۳۹۹: ۱۳۱)

بدین ترتیب جرم‌شناسی زیست‌محیطی برای مقابله با معضلی مهم همانند آلودگی هوای شهر تهران و انجام پاسخ‌های مناسب در برابر آن باید تا آنجا که ممکن است به نوسازی روندها و راهبردهای گوناگون خود بپردازد. در این صورت می‌توان انتظار داشت که از چالش پیش‌گفته به میزان زیادی کاسته شود.

۲-۳- جرم حکومتی

دیگر مبنای مهمی که می‌توان پیرامون ضرورت مبارزه با آلودگی هوای تهران به آن اشاره کرد، جرم حکومتی است. این مفهوم به این معناست که حکومت به هر دلیل نتوانسته است در راه انجام رسالت‌های خود همانند پاسداری از هوای پاک و سالم برای شهروندان موفق باشد.

به‌رغم وجود مباحث مختلف در خصوص مفهوم جرم در رویکرد جرم حکومتی، امروزه پذیرش جرم به مثابه آسیب، و تعریف جرم حکومتی به‌عنوان رفتار آسیب‌زای حکومت، رویکرد غالب در این حوزه است. هرچند این برداشت باعث افزایش دامنه‌ی مسئولیت حکومت‌ها در قبال تصمیمات و اقدامات خود است، با این حال در عمل موجبات خروج مفهوم جرم حکومتی از ذیل مباحث حقوق کیفری و جرم‌شناختی را فراهم آورده، منجر به فقدان امکان اتخاذ راهبردهای موثر پیشگیرانه از جرایم حکومتی است. (غلامیو غلامی، ۱۳۹۹: ۳۳)

۳-۳- حق بر چشم‌انداز

یکی از حقوق بنیادین شهروندان جامعه جهانی و به ویژه ساکنان شهرها را باید حق بر چشم‌انداز دانست. به طور کلی این حق به مفهوم حق شهروندان بر دیدن مناظری است که تا اندازه بسیاری در جامعه متعارف و مطلوب به شمار آمده و و با حس زیبایی‌شناختی انسان سازگار است.

بی‌گمان آلودگی هوای شهری می‌تواند حق بر چشم‌انداز شهروندان را تا اندازه بسیاری به مخاطره افکند. البته واضح است که آلودگی هوای کلانشهرها در این راستا باید بر پایه یافته‌های علمی و اصول کلی دانش شهرسازی توسعه یابد تا بتوان گفت حق بر چشم‌انداز ساکنان محقق شده است.

توسعه کمی آشکار تهران در دهه‌های گذشته نشان می‌دهد معضل روشن آلودگی هوا در این کلانشهر چالش بسیار آشکاری در راه پاسداشت حق بر چشم‌انداز ساکنان آن است. از همین‌رو کوشش در راه مهار آن الزامی مهم برای مدیریت شهری است.

۴-۳- حق بر سلامت

حق بر سلامت نیز مبنای مهمی برای شناسایی مسئولیت کیفری رای خسارات جسمانی ناشی از آلودگی هوای شهر تهران به شمار می‌آید. افزایش جمعیت این کلانشهر در دهه‌های گذشته به پررنگ شدن معضل آلودگی هوا انجامیده و بسیاری از سازه‌های محیط‌زیست را از خود متأثر کرده است.

از همین‌رو مناسب‌ترین و کم‌هزینه‌ترین راهبرد برای کاستن از پیامدهای زیانبار این آلودگی و پاسداری از سلامت شهروندان را باید بهینه‌سازی رویکردهای کیفری دانست که می‌تواند آشکارا در هزینه‌های پاسداشت سلامت شهروندان تهران و دیگر هم‌میهنان اثرگذار باشد.

۵-۳- حق بر محیط‌زیست

امروزه همه شهروندان جامعه جهانی حق دارند که از یک محیط‌زیست سالم و کم‌خطر در همه ابعاد پیدا و ناپیدای خود برخوردار باشند و کنشگران سامانه‌های حاکمیتی در سطوح ملی و بین‌المللی نیز باید سیاست‌های خود را در راه پاسداری از این حق بنیادین پردازش کنند. این ضرورت به ویژه با پیدایش چالش‌های خطرناک و هزینه‌آفرینی که پیشتر نیز بدانها اشاره شد، اهمیت بیشتری را در سپهر جوامع انسانی در سرتاسر جهان یافته است.

حق بر محیط‌زیست سالم به عنوان یکی از حقوق نسل سوم حقوق بشر با دیگر حقوق نسل‌های سه‌گانه حقوق بشر ارتباط زیادی دارد. اما به جرأت می‌توان گفت که در این میان، بیشترین ارتباط را با حق بر حیات و حق بر بهداشت و سلامتی دارد. (میرزاده، سپهری، ۱۳۹۲: ۳۸) از همین‌رو، همه دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان سیاست‌های گوناگون فرهنگی و اجتماعی در سرتاسر جهان باید تا آنجا که ممکن است در رته بسترسازی برای محیط‌زیست و سالم و پایدار، مبارزه‌ای کارآمد با چالش‌های

بنیادین و زیانبار فراروی آن و نیز پاسداری از وجود این پدیده بسیار ارزشمند در آینده و برای واگذاری آن به نسل‌های آینده انسان، بکوشند.

حق بر محیط‌زیست سالم انسان‌ها تبدیل به یک قاعده عرفی شده است که نه تنها در اسناد و رویه قضایی بین‌المللی بر آن تأکید شده است، بلکه امروزه از آن به عنوان یک حق بشری از نسل دوم نیز یاد می‌شود. (رمضانی قوام‌آبادی، ۱۳۹۵: ۲۹۵) از همین‌رو، باید دانست که اندیشه‌ورزی پیرامون حق انسان‌ها بر دارا بودن یک محیط‌زیست سالم تا آنجا دارای اهمیت است که تکلیف شهروندان و نیز حکومت‌ها بر پاسداری از محیط‌زیست و نیز انتقال آن به نسل‌های دیگر تا آن درجه دارای اهمیت شده که از عبارت حق نسل‌های آینده برای توصیف محیط‌زیست کنونی و رعایت توجه به چالش‌های فراروی آن استفاده می‌شود.

مسئله محیط‌زیست به دلیل ارتباط تنگاتنگ با حیات انسانی به خوبی مورد عنایت شریعت، کتاب، سنت، اجماع و عقل و تعدادی از قواعد فقهی قرار دارد. از آنجا که خالق هستی منبع وضع مقررات است، هم حق و هم متعلقات آن را به انسان داده و برای استیفای حق، تکالیفی را بر دوش آنها گذاشته است. (سلیمانی و همکاران، ۱۳۹۵: ۹۶) بنابراین برای نهادینه‌سازی بحث درباره ضرورت مبارزه با آلودگی هوای شهر تهران، لازم است که از همه ابزارها و از جمله، مسئولیت مطلق کیفری و زیملوژی و... بهره برد.

۴- نتایج عملی رویکرد زیملوژیک و مسئولیت مطلق کیفری به آلودگی هوای تهران

رویکرد زیملوژیک و مسئولیت مطلق کیفری به آلودگی هوای تهران و از جمله خسارات جسمانی ناشی از آن نتایج مهمی را به همراه دارد که برخی از مهم‌ترین آنها مطالعه می‌شود.

۴-۱- توسعه مسئولیت

پرسش مهمی که در اینجا مطرح است این است که به طور کلی کدام یک از رویکردهای توسعه و یا تضییق مسئولیت اهمیت دارد.

با توجه به دامنه مخاطرات گسترده ناشی از آلودگی هوای شهر تهران همگام با بسیاری از دیگر خسارات زیست‌محیطی به نظر می‌رسد که در اینجا بتوان چنین پاسخ داد که باید رویکرد توسعه نیز اهمیت یافته و گام‌های مهمی در این راستا برداشته شود. چرا که هدف مهم و بنیادین آن حفظ عدالت و نیز تحقق مصالحی است که نظام‌حقوقی برای پیشبرد آنها پدیدآمده به حیات خود ادامه می‌دهد.

۴-۲- تغییر در قواعد سنتی مسئولیت

در راستای نتیجه فوق‌الذکر به نظر می‌رسد که تغییر در قواعد سنتی مسئولیت در روزگاری که پیشرفت‌های گوناگون صنعتی و فناوری با وجود همه مزایای خود چالش‌های فراوانی را نیز برای انسان‌ها به وجود آورده‌اند، اهمیت بسیاری دارد.

در واقع، میزان گسترده و گاه دیرپای خسارات جسمانی ناشی از آلودگی هوای شهر تهران نشان می‌دهد که تکیه بر قواعد سنتی مسئولیت در این راستا و تأکید بر بازسازی خسارت ناشی از آن نمی‌تواند چنان که مورد انتظار است به تحقق عدالت بیانجامد. بلکه لازم است در مواردی حتمی افرادی که نقشی کمتر را

در رخداد خسارت نیز داشته‌اند به میزانی بیش از تقصیر آنان مسئول دانست و برای نمونه آنها را مکلف به پرداخت خسارت کرد تا از این راه بازدارندگی از تحقق این دسته از خسارات نیز روی دهد.

۳-۴- مبناسازی خسارت جسمی

خسارت جسمی از میان دیگر انواع خسارت به دلیل عینی بودن آن و نیز تأثیرگذاری مستقیم بر بسیاری از دیگر فعالیت‌های روزمره انسانی اهمیت بسیاری داشته و باید به عنوان یک مبنای مهم در راه پردازش قواعد گوناگون مسئولیت در نظر گرفته شود.

بنابراین در پیش گرفتن مسئولیت مطلق کیفری و نیز زیملوژی در برار پدیده‌ای همانند آلودگی هوای شهر تهران از این نظر اهمیت بسیاری داشته و می‌توان مبناسازی خسارات جسمانی را به عنوان یک نتیجه مهم مطرح کند.

۴-۴- پویایی دکترین خسارت

به طور کلی دو رویکرد مهم کیفری زیملوژی و نیز مسئولیت مطلق کیفری که خود به عنوان دیدگاه‌هایی نوپدید در قلمرو مطالعات کیفری نسبت به پدیده‌های گوناگون انسانی و اجتماعی شناخته می‌شوند، این نتیجه مهم را نیز به بار می‌آورند که پویاسازی دکترین خسارت گامی اساسی و ویژه در راه دستیابی به اهدافی همانند کم کردن احتمال تحقق خسارت است.

۵-۴- نیرو یافتن نظریه خطر

یکی از مهم‌ترین و قدیمی‌ترین میاحتی که در زمینه مسئولیت چه از دیدگاه حقوق مدنی و چه حقوق کیفری مطرح شده است، انتخاب یکی از و نظریه بسیار مهم خطا و خطر است که پیش گرفتن هر یک از آن دو می‌تواند به تحقق نتایجی کمابیش متفاوت منجر شود. در نتیجه لازم است در هنگام عملکرد پیرامون موضوع مهم و تعیین‌کننده خسارتباری آلودگی هوای شهر تهران نیز که در این ویژگی آن هیچ گونه تردیدی وجود ندارد، چگونگی اثرپذیری بر بحث مهم مهمی همانند هریک از رهیافت‌های خطا یا خطر نیز به خوبی ارزیابی شود.

روشن است که با توجه خطرات بیشماری که از پدیده آلودگی هوای شهر تهران ناشی می‌شود، تحقق عدالت مقتضی پابندی به نظریه خطر است تا از این راه هر یک از کسانی که به گونه‌ای به آلوده‌سازی هوای این کلانشهر مبادرت می‌ورزند در برابر آن مسئول دانسته شده و یا بر حسب مورد یا به پرداخت خسارت محکوم شوند و یا آن که لازم شود مجازات‌های ویژه‌ای بر پایه قانون بر آنها تحمیل شود.

نتیجه‌گیری

چالش‌های گوناگون زیست‌محیطی به دنبال پیشرفت‌های آشکار صنعتی و فناوری در زندگی انسان بسیار برجسته شده است. به گونه‌ای که محیط‌زیست را شاید بتوان یکی از آسیب‌پذیرترین بخش‌های هستی دانست که بیش از گذشته نیازمند انجام راهکنش‌های مناسب است.

کلانشهر تهران به دلیل اهمیت سیاسی و اجتماعی خود به صورت واضحی نیازمند پیش‌بینی راهکارهای مناسب برای کاستن از هر یک از چالش‌های زیست-محیطی یادشده و از جمله آلودگی هوای آن است. چرا که این پدیده شهروندان تهرانی و نیز

مسافران به این کلانشهر را با پیامدها و عوارضی بیماری‌زا مواجه می‌کند.

یکی از راهکارهای مناسب برای پاسخ دادن به این معضل مهم در شهر تهران استفاده از ظرفیت‌های واقعی موجود در نظام کیفری است. به گونه‌ای که با استفاده از اهرم‌های بازدارنده آن و به ویژه تحمیل مجازات بتوان امیدوار بود که حداقل بخشی آشکار از این آلودگی‌ها نیز واقع نشود.

تحقق این راهکار مستلزم استفاده از اندیشه‌های نوپدیدی در حوزه حقوق کیفری و جرم‌شناسی است. در این میان دو رویکرد مهم مسئولیت مطلق کیفری از یک سو و نگرش‌های زیملوژیک از دیگر سو می‌توانند مهم‌ترین ابزارهای نظام کیفری برای پاسخ دادن به آلودگی‌های هوایی در شهر تهران باشند تا از این راه از احتمال وقوع این معضل عمدتاً مرگبار محیط‌زیستی تا اندازه‌ای کاسته شود.

بنابراین نگارنده متناسب با تحقیق خود پیشنهاد می‌کند ضمانت‌اجراهای گوناگون کیفری مرتبط با آلودگی محیط‌زیست و از جمله آلودگی هوای شهر تهران شدیدتر شده و به ویژه با نهاد مسئولیت مطلق کیفری دیگر نیازی به اثبات رکن روانی نباشد.

همچنین لازم است به جلوه‌های گوناگون رویکرد آسیب اجتماعی‌شناسی یا زیملوژی نیز به خوبی توجه شود تا از این راه در مواقع لزوم بتوان با رهایی از ابزارهای محدودکننده کنونی کیفری، واکنش‌های مناسبی را در برابر مرتکبان آلودگی شهر تهران در پیش گرفت.

منابع

- خلیلی مقدم، علی؛ عسکری ارمنندی، کاظم، حمایت کیفری از محیط زیست شهری، مطالعات حقوق، دوره جدید، شماره ۴، بهار ۱۳۹۹
- شمس ناتری، محمد ابراهیم؛ شهریاری، بهمن، ماهیت جرم‌شناختی رفتارهای منتهی به مخاطرات در مکتب نوظهور زیملوژی، مجله مدیریت مخاطرات محیطی، دوره دوم، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۴
- رمضانی قوام‌آبادی، محمدحسین، شفیق‌فرد، حسن، توسعه پایدار و حق بر محیط‌زیست سالم: چشم‌انداز نسل‌های آینده، مجله سیاست جهانی، شماره ۱۵، بهار ۱۳۹۵
- سلیمانی، ایران، راعی، مسعود، واعظی، سیدحسین، مبنای حق بر محیط‌زیست در فقه امامیه، فصلنامه اخلاق زیستی، شماره ۱۹، بهار ۱۳۹۵
- فدایی، حسن، میر خلیلی، سید محمود، دارابی، شهرداد، تطور هستی‌شناسی رفتار مجرمانه و جایگزینی آسیب اجتماعی با مفهوم جرم در زیملوژی (آسیب اجتماعی شناسی)، مجله تحقیقات حقوقی تطبیقی ایران و بین الملل، شماره ۵۱، بهار ۱۴۰۰
- میرخلیلی، سیدمحمود، حقوق کیفری عمومی، انتشارات پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی، چاپ اول، قم، ۱۳۹۴
- معصوم زاده، جواد، رحمانی، محمد، جعفری، علی، مدیریت هزینه فضای سبز شهری (مطالعه موردی: شهر تهران)، مجله اقتصاد و مدیریت شهری سال چهارم، شماره ۱۵، ۱۳۹۵
- میرزاده، نادر، سپهری‌فر، سیما، تعامل حق بر محیط‌زیست سالم و حق بر بهداشت، مجله مطالعات حقوق بشر اسلامی، سال دوم، شماره ۴، تابستان ۱۳۹۲